

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 21 · MARTS 1981

Mer og mere, fler og flere

Af Erik Hansen

Slår man op i Retskrivningsordbogen (1955) på *mere*, ser man at der findes en sideform *mer*, der altså er lige så korrekt som *mere*. De to stavemåder svarer til to udtaleformer: *mere*, der rimer på *bajadere*, og *mer*, der rimer på *ler*. Det er derfor overraskende at *flere* i Retskrivningsordbogen ikke har en sideform *fler* når man i udtalen har præcis samme dobbelthed som ved *mer(e)*. Til gengæld finder man i Retskrivningsordbogen både *længere* og sideformen *længer*, til trods for at ret få efterhånden har en udtale der svarer til *længer* (rimende på *stænger*).

Hvis man blader lidt i ældre ordbøger bliver sagen endnu mere mystisk. Bind 2 af Videnskabernes Selskabs Ordbog fra 1802 har dobbeltformer af begge ord: *flere/fleer*, *mere/meer*. Det samme gælder Chr. Molbechs Dansk Ordbog fra 1833; her bruges kortformerne ligefrem som opslagsord.

Også i retskrivningsordbøgerne finder man dobbeltformerne langt tilbage i tiden. Badens Dansk Orthographisk Ordbog fra 1799 har ganske vist kun *flere* og *mere*, men ellers er det dobbeltformerne man ser, således i Chr. Molbechs Dansk Haandordbog (1813), Holsts Dansk Retskrivningsordbog (1853), Bergs Retskrivningsordbog (1868), Svend Grundtvigs Dansk Retskrivningsordbog (1870) og Dansk Haandordbog (1872 og 1880). Første gang den tilsyneladende skævhed *flere*, *mere/mer* dukker op, er i Saabys Dansk Retskrivningsordbog (1891), som er den første ordbog der har kunnet bygge på en ministeriel bekendtgørelse om retskrivningen (fra 1889), og alle følgende autoriserede retskrivningsordbøger har *mere* og *mer*, men kender ikke *fler*.

Skal det forstås sådan at *fler* har været forsvundet fra sproget i et lille hundrede år, men nu er vendt tilbage? Nej, det er udelukket, for *fler* kendes fra adskillige ordbøger og grammatikker efter 1891. Forklaringen skal man snarere søge i oldnordisk og i senere tiders brug af sproghistorien som argument i sprogspørgsmål.

Mere kommer af det oldnordiske tillægsord *meiri*, mens *mer* kommer af biordet *meir*, og der er tale om en fuldstændig regelret udvikling til hhv. *mere* og *mer*. Det er nogle tilsvarende oldnordiske ordformer der ligger bag *længere* (*lengri*) og *længer* (*lengr*). Men *flere* havde kun én form i oldnordisk, nemlig *fleiri*, og kortformen *fler* kan derfor ikke være opstået gennem en normal lydudvikling. *Fler* må være kommet til som en afspejling af mønsteret *mere/mer*; de to ordpar ligger i udtale og betydning så tæt på hinanden at en påvirkning er helt naturlig. Men *fler* er altså en nyere form uden baggrund i oldnordisk.

Når Baden i sin ordbog kun har *flere* og *mere*, hænger det uden tvivl sammen med at han har anset udtalerne *fler* og *mer* for sjusk, som ikke burde med i en ordbog. De følgende ordbøger har, som vi så, begge former med, simpelt hen fordi de findes i den slags dansk disse ordbøger registrerer. Når Saaby og hans efterfølgere ikke tager *fler* med, er det fordi man i slutningen af forrige århundrede efterhånden vidste så meget om oldnordisk at man kunne skelne mellem de »ægte« ordformer med baggrund i oldsproget, og det man øjensynlig har betragtet som tilfældige sproglige vildskud der er kommet til senere. Derfor holdes det livskraftige *fler* ude – mens det efterhånden noget hensygnende *længer* på grund af sin fornemme herkomst får lov at blive i retskrivningsordbøgerne.

Fra et nutidigt synspunkt er det naturligvis ikke rimeligt at forskelsbehandle *fler(e)* og *mer(e)*. Langformer og kortformer må sidestilles i begge ord i moderne dansk.

Man må imidlertid være opmærksom på at der er visse forbindelser hvor talesprogets kortformer *fler* og *mer* ikke kan bruges. Det afgørende er om der er tale om en sammenligning.

Fler og *flere* kan bruges valgfrit i de allerfleste tilfælde, nemlig når der foreligger en sammenligning mellem antal: *Ole har fler(e) søskende end Lise; A tjente mange penge, men B tjente fler(e); kartofler har vi nok af, vil du have fler(e)?; der kom stadig fler(e) kunder.*

Når *flere* ikke indgår i en egentlig sammenligning, men betegner et ubestemt mindre antal der er højere end én, har man kun udtalen *flere*: *jeg traf flere fremtrædende politikere; der er flere der mener. . . ; flere tusind demonstranter var mødt op; der er flere opfattelser af denne sag; der gik flere år før det lykkedes.* Man kan formulere reglen sådan, at man i betydningen 'adskillige' kun har udtalen *flere*.

Også *mere* og *mer* kan i de fleste tilfælde bruges valgfrit, nemlig når der foreligger en sammenligning mellem mængder eller grader. *Ole har mer(e) tålmodighed end Lise; A overkommer det utroligste, men B får endnu mer(e) fra hånden; der er rødgrød nok, vil du have mer(e)?; han bliver mer(e) og mer(e) underlig med tiden.* Således også i *ikke mer(e)* om sammenligningen mellem et tidligere og et senere tidspunkt: *hun ryger vist ikke mer(e).*

I betydningen 'ret' eller 'temmelig' har vi kun *mere*: *jeg traf mange af de mere*

fremtrædende politikere; dette stykke hører til de mere folkelige; mere kreativt indstillede elever keder sig tit.

I betydningen 'snarere' er det også kun *mere* der bruges: *det er mere ved kysten den slags sker; han mere faldt end gik op ad trappen; jeg tror mere det skyldes uforsigtighed (end hensynsløshed).* I sådanne forbindelser foreligger der også en sammenligning, ikke mht. mængde eller grad, men mht. gyldigheden af to muligheder, fx »ved kysten« over for »inde i landet«. Det vil sige at man ved valget mellem *mer(e)* og *mer* kan markere en betydningsnuance, fx mellem (1) *han er mer(e) flittig end intelligent* og (2) *han er mere flittig end intelligent*. Sætning (1) betyder 'graden af hans flid overgår graden af hans intelligens'; sætning (2) betyder 'han er snarere flittig end intelligent'. Men forskellen vil ikke blive opfattet af ret mange.

Sammensætningen *ydermere* findes ikke i kortform.

Øjensynlig har man ikke før lagt mærke til forskellen i brug og betydning mellem kort og lang form af disse to ord. Men indføres nu de ligestillede dobbeltformer *flere/fler* og *mere/mer* i Retskrivningsordbogen, kan de altså ikke gøres til helt igennem valgfri former som fx *medens/mens*, *milieu/miljø*, *gabede/gabte*. Man må formulere regler for brugen af de to former i overensstemmelse med redegørelsen ovenfor. Det betyder igen at der pludselig bliver risiko for at begå stavfejl som man ikke kunne begå før. Vor retskrivning er blevet sværere.

Problemet kan løses sådan at man i Retskrivningsordbogen afskaffer formen *mer*, så man kun kan skrive *flere* og *mere*. Forvekslingsmulighederne er hermed udelukket, idet der på den måde kun bliver ét sæt former. Det stemmer godt med at udtalerne *flere* og *mere* er korrekte i enhver betydning og sammenhæng. Ganske vist ville man afskære sig muligheden for at gengive udtaleformerne *fler* og *mer* inden for retskrivningens rammer. Men det er i forvejen ikke enhver rigsmåls-udtaleform der afspejles i retskrivningen; der findes således adskillige eksempler der minder om *flere* og *mere* ved at have både en enstavelses og en tostavelses udtalevariant, men kun én autoriseret skrivemåde: *skomager* (»*skoma'r*«), *viskelæder* (»*viskelæ'r*«), *foder* (»*fo'er*«), *fjeder* (»*fje'r*«), *bliver* (»*bli'r*«), *lader* (»*la'r*«), *reder* (»*re'r*«), *beder* (»*be'r*«) o.a.

Vort eksempel viser nogle af de svære overvejelser man må gøre sig når man tilrettelægger eller vedligeholder en retskrivning. På den ene side skal skriftformerne på en klar og regelmæssig måde svare til udtaleformerne; der er mange skævheder i dansk retskrivning, og det er en fordel hvis nogle af dem kan fjernes ved at reglerne smidiggøres. På den anden side kan de lidt firkantede stavemåder fritage den skrivende for spekulationer om nuancer der ikke er så vigtige for selve meddelelsen; det kan derfor være en fordel at give afkald på noget af sin frihed til at skrive som man taler.

Disse hensyn må vejes mod hinanden når der skal træffes en afgørelse: hvilken løsning er den enkleste for den skrivende? og for den læsende? En retskrivning bygger på den idé at det er så uvæsentligt hvordan ordene staves,

at stavingen må standardiseres for at den ikke skal tiltrække sig for megen opmærksomhed.

Erik Hansen (f. 1931) er professor i dansk sprog ved Københavns Universitet. Medlem af Dansk Sprognævn siden 1973.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 15000 spørgsmål som nævnet har besvaret i 1979 og 1980.

8101 *Spørgsmål:* Det irriterer mig at høre Radioavisens oplæsere tale om at en eller anden terroristorganisation har meddelt at den har *påtaget sig ansvaret* for fx en flykapring. Det er simpelt hen forkert, for organisationen påtager sig jo netop ikke ansvaret men kun skylden. Desuden synes jeg ikke at formuleringen med *påtage sig ansvaret* er neutral. Ville det ikke være bedre at sige at den pågældende organisation har meddelt at den har *påtaget sig skylden*?

Svar: De har ret i at denne brug af *ansvar* er problematisk. Men problemet løses ikke ved at erstatte *ansvar* med *skyld*.

Når man *påtager sig skylden* for noget, indrømmer man at man har gjort noget forkert, men man vedkender sig ikke samtidig en forpligtelse til at tage følgerne af det man har gjort. Når man derimod *påtager sig ansvaret* for en handling, vedkender man sig først og fremmest en forpligtelse til at svare for følgerne af handlingen, men man indrømmer ikke samtidig at handlingen var forkert.

Hvis man har udført en handling som man mener er rigtig, er det altså en selvmodsigelse at meddele at man *påtager sig skylden* for denne handling. Og det er derfor forståeligt at en organisation af den nævnte art foretrækker at tale om *ansvar* og ikke om *skyld* i sådanne forbindelser.

Når et telegrambureau, et dagblad eller et nyhedsprogram viderebringer en meddelelse om at en bestemt organisation har *påtaget sig ansvaret* for en aktion, viderebringer det dermed organisationens egen vurdering af den nævnte aktion. Formuleringen . . *har påtaget sig ansvaret* . . er altså ikke neutral.

Men det er formuleringen . . *har påtaget sig skylden* . . heller ikke. Her er det blot den modsatte vurdering der kommer til udtryk. Og i øvrigt har den pågældende organisation jo heller ikke påtaget sig skylden: den har ikke vedkendt sig at den har gjort noget forkert.

Hverken formuleringen med *ansvar* eller med *skyld* er altså uangribelig i denne sammenhæng. Mere neutrale er formuleringer som fx »Organisationen XX har meddelt at det var den der stod bag flykapringen« (bemærk dog at *stå*

bag nok er en smule negativt ladet), eller »Organisationen XX har meddelt at det var den der udførte flykappingen«.

Spørgsmål: I juli 1979 blev to mænd tvunget til at springe i vandet (med redningsvest på) fra et skib i havnen på Rømhø. Det blev kaldt at de måtte gå planken ud. Hvad kommer det udtryk af?

8102

Svar: Ordforbindelsen var vistnok ikke med i danske ordbøger før den i 1964 blev givet som oversættelse af *walk the plank* i B. Kjærulff Nielsen: Engelsk-dansk ordbog (under II. *walk*). En pensioneret søofficer har oplyst at han kan huske udtrykket fra sin kadettid i 1910 men at han tror det er ældre.

Ordforbindelsen stammer uden tvivl fra den engelske (som har været brugt i al fald siden 1840'erne). I en engelsk-dansk ordbog fra 1874 bliver den oversat sådan: »gaa med tilbundne Øjne paa en fra Skibet udlagt Planke (en Dødsdom hos Søøvere)«. I Robert Louis Stevensons berømte roman *Treasure Island*, 1883, står der i 1. del, 1. kapitel: »Dreadful stories they were; about hanging, and walking the plank«. Romanen er blevet oversat til dansk flere gange, oprindeligt under navnet *Kaptajn Flints Arv*, senere: *Skatteøen*. I den ældste oversættelse, fra 1888, lyder stedet sådan: »Gyselige Beretninger var det om Hængning, Kat, Orkaner og Søøvere«, men i den følgende oversættelse, af Gunnar Juel Jørgensen i 1944, står der: »Det var nogle frygtelige Historier om Mænd, der blev hængt eller maatte gaa Planken ud«; oversætteren har altså regnet med at læseren forstod udtrykket uden nærmere forklaring.

Når *gå planken ud* har ordet *ud* med, skønt det ikke svarer til noget *out* i det engelske udtryk, kan det være under påvirkning fra forbindelser som *løbe linen ud* og *gå tiden ud*.

Spørgsmål: Bestemt form af *chok* skal ifølge Retskrivningsordbogen staves *choket*; men da o'et udtales som en kort vokal, skulle bøjningsformen efter § 25 i retskrivningsvejledningen foran i ordbogen da være med -kk-, ligesom fx *pjokket* og *stokken*.

8103

Svar: Flere andre ordbøger staver bøjningsformen med -kk-: *chokket*, og denne skrivemåde ses ofte fx i aviser og tidsskrifter. Da den stemmer med den regel i retskrivningsvejledningen som De nævner, kan den ikke regnes for en fejl, og i en ny udgave af ordbogen vil vi oplyse at ordet *chok* følger -ket til i bestemt form (og at bestemt form til flertalsformen *chok* skrives *chokkene*).

8104 *Spørgsmål:* Hvordan skrives navnet på den ret som man udtaler »bøf bærnaés«?

Svar: Retskrivningsordbogen har *bearnaise* og *bearnaisesovs*. Derfor må navnet på retten kunne skrives *bøf bearnaise*.

På dansk er det almindeligt at udtale ordet *bearnaise* som »bærnaés«, og man kan også se ordet skrevet »bernaise«. Men efter ordets oprindelse skal dets første del skrives og udtales *bear-*. Ordet er nemlig lånt fra fransk *béarnaise*, som er en afledning til navnet på et landskab i Frankrig: *Béarn*.

8105 *Spørgsmål:* Skal *karisma* og *karismatisk* med k eller ch?

Svar: Navneordet *karisma* 'nådegave', 'personlig udstråling' og tillægsordet til det, *karismatisk*, er ikke med i Retskrivningsordbogen. Man ser dem stavet på begge de måder som De nævner; skrivemåden med ch stemmer med bl.a. engelsk. Ordet *karisma* går tilbage til græsk, og det græske bogstav det begynder med, plejer vi at gengive med k, fx *kemi*, *kirurg* og *klor*. Så derfor råder vi til at skrive de to ord med k.

8106 *Spørgsmål:* I en annonce vi er ved at lave vil vi gerne skrive *handig* i stedet for *handy*. Hvad siger De om de to skrivemåder?

Svar: Den oprindelig engelske form *handy* er den klart dominerende. Retskrivningsordbogen har hverken *handy* eller *handig*. De fleste moderne ordbøger har kun *handy*. Men Ordbog over det danske Sprog, bind 7 (1925), har ordet *handig*, bl.a. med betydningen 'håndterlig', 'praktisk', 'nem', med citater tilbage til sidst i forrige århundrede. Enkelte moderne ordbøger har formen *handig* med, foruden *handy*, og vi har mødt *handig* en halv snes gange i aviser og tidsskrifter fra de tre sidste årtier.

Formen *handig* har den fordel at den ikke giver nogen tvivl om at ordet kan bøjes og om hvordan bøjningsformerne skal skrives (*handigt*, *handige*, evt. *handigere*, *handigst*), mens mange nok vil være i tvivl om bøjningen af den engelske form *handy*. Desuden er det klart at a'et i *handig* udtales ligesom i *mandig*, *handle* osv., mens der er vaklen mellem at udtale a'et i *handy* sådan og på en mere eller mindre engelsk måde. Endelig har man til *handig* afledningen *uhandig* (den er med i Ordbog over det danske Sprog, og vi har mødt den et par gange i annoncer i 1970'erne).

Lignende fordele har *sportig* i sammenligning med *sporty*, jf. Nyt fra Sprog-nævnet, nr. 11 (okt. 1973), s. 4-5.

Spørgsmål: Jeg er ved at skrive et mødereferat og er kommet til replikken »Det ser rærligt ud«; ordet *rærlig* kan jeg ikke finde i ordbøgerne. Skrives det som det udtales?

8107

Svar: Heller ikke vi har fundet ordet *rærlig* i nogen ordbog, men det er med i en lille ordliste bag i bogen *Slang* (1948), af Kaj Bom. Han betegner *rærlig* som københavnsk, med betydningen 'rædsom', 'hæslig'. Kaj Bom mener at det egentlig er samme ord som *ræddelig* og han henviser til at formen *rærlig* kendes allerede fra 1400-tallet. Ordet *ræddelig* betyder det samme som *rærlig* og er afledt af det nu forældede udsagnsord *rædde* 'gøre bange (ræd), skræmme', som nu kun bruges i passivformen *ræddes* 'blive bange (ræd)'. Jævnfør at *skrækkelig* er afledt af *skrække* 'indgyde skræk, skræmme'.

Vi har mødt ordet *rærlig* flere gange i de senere år, og desuden formerne *rædderlig* og *ræderlig* med samme betydning. Brink og Lund: *Dansk Rigsmål* (1975), s. 451, nævner ordet i denne form: *ræde(r)lig*, og oplyser at det udtales enten som om det blev stavet *rærlig* eller som om det blev stavet *rærlig*.

Efter hvad Institut for Dansk Dialektforskning har oplyst, har flere danske dialekter ordformen *rædelig*, hvis førsteled kan være navneordet *ræde* '(fugle)skræmsel'; også dette ord er beslægtet med det ovennævnte *at rædde*, og har i nogle dialekter sideformen *rær*. Muligvis er det denne sideform som ligger bag ordet *rærlig*. Man kan vel heller ikke se bort fra at navneordet *rær* 'mand', 'lang opløben person' kan have spillet ind.

Spørgsmål: Man bruger jo betegnelsen *au pair* om tilfælde hvor en ung er i huset i udlandet og hjælper, navnlig med små børn, men ikke får andet vederlag end kost og logi. Man sætter jo tit udtrykket foran et navneord, og hvordan skal man så skrive sådan et sammensat ord?

8108

Svar: Betegnelsen *au pair* er ikke med i Retskrivningsordbogen, men flere andre ordbøger har den og skriver den i to ord. Når en betegnelse som består af flere typografiske ord skal indgå som første led i en sammensætning, råder vi til at knytte den til andenledet med en bindestreg, fx *ad hoc-udvalg*, *nature morte-udstilling* og *public relations-afdeling*. Derfor anbefaler vi at skrive fx *på au pair-basis*, *en au pair-pige*, *et au pair-job*.

Spørgsmål: Jeg er vestjyde og udtaler ordet *fodbold* uden d i enden, men min sjællandske ven retter mig og siger at det skal udtales med tydeligt d i enden. Hvem har ret?

8109

Svar: Under navneordet *bold* opgiver Ordbog over det danske Sprog, bind 2, fra 1920, udtalen med hørligt *d* (eller *t* om man vil) som hovedudtalen, og

udtalen uden *d* (som i *fold* og *protokol*) som sjældent og »nu især dialektalt«. Flere nyere håndbøger, således Nudansk Ordbog (fra 2. udgave, 1957; 1. udgave, 1953, angiver ingen udtale), giver kun udtalen med *d* (*t*). Det svarer til vores indtryk af sprogbrugen.

Tilsvarende gælder ordet *fodbold*. Udtalen uden *d* (*t*) til slut er kendt bl.a. fra jysk dialekt, men er en afvigelse fra rigssprogsnormen.

Publikationer fra Sprognævnet

Årsberetning 1978 med 28 sider spørgsmål og svar, bl.a.: Hedder det *en* eller *et ufo*? – Kan man kalde færinger og grønlandere for *norddanskere*? – Hvad betyder *bolighaj* egentlig? – Er *at stole op* ordentligt dansk? 58 s. (med svarregister 1975–78); 27,40 kr.; Gyldendal.

Årsberetning 1979 med 28 sider spørgsmål og svar, bl.a.: Hvorfor hedder det *et skægpane*brev? – Er der noget der hedder *enlinger* og *flerlinger*? – Når klokken er *godt to*, er den så lidt i to eller lidt over to? – Er *eneulykke* et brugbart ord? 44 s.; 33 kr.; Gyldendal.

Årsberetning 1980 udkommer i eftersommeren eller efteråret 1981.

Ord til andet, Iagttagelser og synspunkter 2, udgivet i 1980 i anledning af Sprognævnets første 25 år, med 10 artikler om sprogproblemer i dansk, bl.a. om EF-dansk, den udgave af Retskrivningsordbogen der forberedes, danske ord i andre sprog (fx *kjoekkenmoedding* i fransk), fonetiske klicheer (fx *Harlte* for *Holte*), ord på *-ert* (fx *sjofert*), biord med og uden *-t*; 150 s.; 70 kr.; Gyldendal.

At færdes i sproget, Iagttagelser og synspunkter 1 (1975), fås endnu; 154 s.; 42,60 kr.; Gyldendal.

Sprog i Norden 1980 med artikler om bl.a. stavning af fremmedord; 189 s.; 39 kr.; Gyldendal.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og kom oprindeligt to gange om året. Som følge af nedskæringerne af de offentlige udgifter blev der kun udsendt ét nummer i 1978, nr. 20, og intet i 1979 og 1980. Nævnet håber at nr. 22 kan komme i 1982. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 10 kr. én gang for alle til nævnet (postgiro 6 10 17 20). – Nr. 15–21 kan fås endnu. *Dansk Sprognævn*, Vester Voldgade 115, 3., 1552 København V. Postgiro 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10–16).